LUISTERGELEIDE KERSTCONCERT 2014

Heinrich von Herzogenberg en 'Die Geburt Christi'.

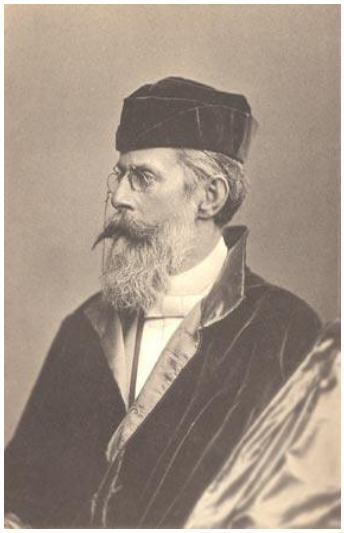

Heinrich Picot de Peccaduc, Freiherr **von Herzogenberg**, telg uit een adellijk Frans geslacht dat tijdens de Franse revolutie uitweek naar Oostenrijk, werd in 1843 geboren in het Oostenrijkse Graz.
In Wenen studeerde hij rechten, filosofie en politieke wetenschappen en daarnaast compositieleer.

Wagners muziek sprak hem erg aan, maar na bestudering van Bachs werken hechtte hij toch meer aan de klassieke traditie en had tevens grote bewondering voor Brahms. In 1866 huwde hij met Elisabeth von Stockhausen, een pianoleerlinge van Brahms. In 1872 verhuisden zij naar Leipzig (Duitsland).

Samen met zijn vriend en Bachgeleerde Philipp Spitta stichtte hij in 1874 de Leipziger *Bachverein* die zich bezighield met heruitvoeringen van Bachs cantates. Vanaf 1885 was Herzogenberg docent compositie aan de *Hochschule für Musik* in Berlijn.
Herzogenberg, zelf katholiek van gezindte, richtte zich in latere jaren speciaal op het schrijven van kwalitatief goede liturgische muziek voor de Luthers-Evangelische Kerk in Straatsburg. Overigens heeft hij elk genre muziek gecomponeerd (behalve opera) en oogstte daarmee grote bewondering van Brahms.

Het echtpaar Von Herzogenberg was goed bevriend met de familie Spitta, ze brachten de zomers met elkaar door in Heiden, Appenzell in Zwitserland. Zelf lieten ze er ook een huis bouwen, maar voor het klaar was overleed Elisabeth in 1892.

Von Herzogenberg verbleef vaak in Heiden en schreef er in 1894 "Die Geburt Christi".
Op 9 oktober 1900 overleed hij plotseling te Wiesbaden, 57 jaar. De laatste jaren was hij gekluisterd aan een rolstoel als gevolg van necrose van de gewrichten.

Historie van 'Die Geburt Christi', op.90 (1894).

Sinds de Barok had geen componist zich meer gewaagd aan een groot werk voor de kersttijd en waren Bachs 'Weihnachtsoratorium' en Händels 'Messiah' uitermate populair onder uitvoerenden en publiek. Veel koren echter hadden niet de middelen om deze werken (die het inzetten van solisten en orkest vereisten) uit te voeren. Daarnaast waren eind 19e eeuw de ariateksten uit het Weihnachtsoratorium minder geliefd geworden.

Spitta werkte tijdens een bezoek aan Von Herzogenberg in Heiden aan de opzet van een kerst-oratorium. Hij wilde een werk dat zónder het traditioneel grote oratoriumapparaat (met veel solisten en uitgebreid orkest) en met teksten die voor iedereen begrijpelijk waren, uitvoerbaar was. Hij had daarbij slechts een orgel en een harmonium in gedachten:immers tóch in elke kerk aanwezig! De solistenpartijen zouden geen status aparte meer vormen naast het koor, maar worden geïntegreerd in een totaalgebeuren.

Hij bouwde het werk op in drie delen: De Belofte, De Vervulling en De Aanbidding en sloot af met een vers uit het Johannesevangelie: "Want alzo lief heeft God de wereld gehad…." Von Herzogenberg stortte zich op de compositie maar hij wilde er beslist een strijkkwartet bij om het koor te ondersteunen en een hobo (voor de muziek van de herders!). Na minder dan vier maanden was het werk af en op 16 december 1894 werd het voor het eerst uitgevoerd in de Thomaskerk te Straatsburg. Er waren ruim 2000 toehoorders, Herzogenberg was de dirigent en Spitta was de evangelist.

De muziek

Structuur:
Het werk is opgebouwd uit koralen (*de zogenaamde 'gemeentegezangen')* met orgelbegeleiding, grotere en kleinere koordelen, solostukken (meestal in de vorm van vocaal ensemble) en bijdragen van de evangelist (tenor en verhalenverteller).

De muziek van dit kerstoratorium is zeer afwisselend qua sfeer en vraagt participatie van 'het publiek': in de koralen klinken een aantal bekende Duitse kerstliederen, zoals *Es is ein Ros entsprungen, O Heiland, reiss die Himmel auf* en *Kommet ihr Hirten* en zijn bedoeld om door alle aanwezigen uit volle borst te worden meegezongen. Ook in een aantal koordelen klinken bekende Duitse kerstliederen door in de leidende stem en beurtelings bij de sopranen, de alten, de tenoren en de bassen.

De tekst is opgebouwd uit psalmteksten en fragmenten uit het kerstevangelie (voornamelijk van de evangelist Lukas).

Von Herzogenberg componeert zijn melodieën vanuit tekstinhoud en betekenis. Als zodanig sluit hij aan bij de Barokcomponisten (zoals Schütz en Bach), die feilloos het gevoel bij het woord in muzikale middelen wisten te vertalen. Ergens in het verhaal – als de herders besluiten het Kind te gaan zoeken, werkt hij zelfs in de trant Bach tijdens diezelfde scene in diens Weihnachtsoratorium: hij schrijft een fuga die ten tijde van Bach daar zo kenmerkend was.

Het werk kent geen grote aria's: naast enkele recitatieven van de evangelist die het verhaal vertelt zijn er korte, solistische passages voor 2-4 stemmen en regelmatig zijn die gezet voor een mannenkwartet (in die tijd weergaloos populair door de opmars van de *Liedertafel*).

Beschrijving:
Meteen aan het begin klinkt - verpakt als een fugathema - in het grote orgel het beroemde kerstlied *Vom Himmel hoch, da komm ich her*, waarna 'het volk' de twee strofen van het lied zingt.

Zeer zacht klinken dan in het koor de woorden van de Belofte: *Ich harre des Herrn, meine Seele harret*. Het mannenkwartet sluit aan (*Höre, mein Volk*) waarna het koor vervolgt: *Erhalte mich durch dein Wort*.

De geboorte van de Heiland wordt gevierd in wonderschone zetting van het lied *Es ist ein Ros entsprungen*: het koor zingt in intieme akkoorden en wordt door de strijkers prachtig omspeeld.

Daarop aansluitend volgt een tussenspel dat preludeert op melodie en metrum van het aansluitende duet *Joseph, lieber Joseph mein*. Dan volgt de '*engelengroet'*, dat volgens traditie zónder koorbassen wordt gezongen. De evangelist vervolgt met de boodschap aan de herders, waarna de schare engelen in juichende akkoorden losbarst: *Ehre sei Gott in der Höhe*. Het middendeel van deze lofzang: - *und Frieden auf Erden* - vertolkt in zachte klanken en prachtige, verrassende modulaties de vele gezichten die vrede kan hebben, waarna de uitbundige lofzang zich herhaalt. Als afsluiting van het tweede deel barst – na een ingenieuze inleiding door het orgel – de gemeentezang los in het koraal *Allein Gott in der Höh' sei Ehr'*.

De herdersmuziek die in het orgel klinkt leidt naar de Aanbidding: in triolen preludeert het orgel op *Kommt und lasst uns Christum Ehren* (op de aloude melodie *Quem pastorem*

laudavere). De herders gaan op weg om het Kind te zoeken. Nadat zij het gevonden hebben klinkt de koorbewerking van *In dulci jubilo* in een vrolijke wisselzang- en samenspraak met de solisten. Er volgt wederom herdersmuziek (*Als ich bei meinen Schafen wacht,* op de melodie van een 17e-eeuws kerstlied) hier gezet voor tenorsolo en mannenkwartet.

De afsluitende tekst *Gelobet sei der Herr, der Gott Israels* (uit het Lukasevangelie) zet Herzogenberg in genuanceerd-blijde samenspraak van mannenkwartet en bijval van het koor, dat viermaal het *Halleluja* aanheft.

Het slotkoor *Also hat Gott die Welt geliebt* (uit het Johannes-evangelie) vormt het absolute hoogtepunt van het oratorium. Herzogenberg kiest hier voor de complexe maar magistrale structuur van een achtstemmig koor, terwijl tevens het kinderlied *Er ist auf Erden kommen arm* klinkt door een aparte groep. Herzogenberg vat hier met zijn schrijfwijze geniaal de ontwikkeling in de traditie van het oratorium vanaf Bach (Barok) tot eind 19e eeuw (Romantiek) samen.

In de geest van het hele stuk echter heeft de gemeente het laatste woord met het zingen van twee vervolgstrofen uit het lied *Vom Himmel hoch da komm' ich her*. En dan - naar goed kerkelijk gebruik - doet het orgel ons uitbundig en feestelijk uitgeleide.

José Doodkorte

Met dank aan Roelie Schotanus voor het vóórwerk!